

הרב חיים דרוקמן

הגלות והגאולה

עיונים והארות בחומש שמות

התורה לדורנו

על פרשיות השבוע

אור עציין ספרי איכות תורניים
המכון התורני ע"ש ר' יצחק וחנה סטרולוביץ'

תוכן עניינים

11 תוכן עניינים מפורט.
19 לקריאה נוספת.
21 "חומש שני" ו"ספר הגאולה"

פרשת שמות

31 הארות גאולה בסיפור משה בתיבה
39 ההתגלות בסנה
49 "וְהֵן לֹא יֶאֱמִינוּ לִי" – היחס הראוי לישראל
61 הכבדת לב פרעה והבחירה החופשית

פרשת וארא

73 "אָמַר לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל – אֲנִי ד'"
83 שני צדדי הגאולה השלמה
91 הקדושה המשולשת
97 מאיסת הגלות כתנאי לגאולה
103 "וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה" – מדוע?

פרשת בא

115 "וְאֶחָדֵי כֵן יֵצְאוּ בְרִכָּשׁ גָּדוֹל" – שאילת כלי המצרים ולקיחתם
129 קידוש החודש – ישראל והזמנים
143 למשמעותו של איסור חמץ

- 157 התפילין ויציאת מצרים
- 169 מגמת עשר המכות
- 175 דצ"ך עד"ש באח"ב

פרשת בשלח

- 191 "דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל – וַיִּסְעוּ!"
- 197 קריעת ים סוף ונצח ישראל
- 207 גאולת ישראל – גאולת השכינה
- 215 קריעת הים – פסגת נסי מצרים
- 221 "זֶה אֵלֵי – וְאַנְוֶהוּ"

פרשת יתרו

- 233 מעמד הר סיני – היסוד לאמונת ישראל

פרשת משפטים

- 247 המוסר הא-לוהי והמוסר האנושי
- 255 משפטי התורה לעומת משפטי הגויים
- 265 עבד ד' הוא לבד חופשי
- 277 תשלומי הגנב ומוסר התורה
- 289 מתנת התפילה

פרשת תרומה

- 301 המשכן, הארון והתורה
- 311 משמעותה של התרומה למקדש

פרשת תצווה

- 319 "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ – וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכְכֶם"
- 325 הארת המנורה בכל אורחות החיים
- 335 משמעותם של בגדי הכהונה

פרשת כי תשא

- 351 שקל הקודש ולשון הקודש
363 מחצית השקל
373 הציווי, הביצוע - ומה שביניהם
381 קירון פני משה והמסווה

פרשת ויקהל

- 399 השבת והמשכן
411 מעשה הכרובים
425 המראות הצובאות

פרשת פקודי

- 437 "כֹּאֲשֶׁר צִוָּה ד' אֶת מֹשֶׁה"

תוכן עניינים מפורט

21 "חומש שני" ו"ספר הגאולה"

רבותינו הראשונים כינו בכינויים שונים את חומש שמות, כמו: "חומש שני" ו"ספר הגאולה". כינויים אלו מבטאים את מהותו של הספר כולו, כהשלמה לחומש בראשית, שכן, גאולת ישראל היא חלק מהותי מבריאת העולם.

פרשת שמות

31 הארות גאולה בסיפור משה בתיבה

משה רבנו הוא אחת הדמויות המרכזיות ביותר ביהדות – על ידו הוציא ד' את ישראל ממצרים, בידיו הוריד להם את התורה והוא שהובילם בדרכם הארוכה במדבר. מסתבר, אפוא, שבתיאור התורה את קורות משה בימיו הראשונים, מסתתרים מסרים משמעותיים לכל הדורות.

39 ההתגלות בסנה

ממעמד ההתגלות למשה בסנה אנו לומדים עקרונות משמעותיים בכלל, ובפרט בנוגע לגאולת ישראל, כמו למשל: מהי דרך הופעתם של דברים גדולים בעולם? מי הם המנהיגים האמתיים הראויים לגילוי שכינה, ומהי משמעות העובדה שד' "משתתף" בצערם של ישראל.

49 "וְהָן לֹא יֶאֱמִינוּ לִי" – היחס הראוי לישראל

בעת מינויו להנהיג את ישראל מפקפק משה בכך שהעם יאמין לו. בעקבות כך, מלמדו ד' מהי מעלתם של ישראל וכיצד ראוי להתייחס

אליהם. שיעורים דומים, המבררים את ההסתכלות הנכונה על עם ישראל קיבלו עוד כמה מגדולי מנהיגי האומה בראשית דרכם.

61 הכבדת לב פרעה והבחירה החופשית

אחד מעקרונות היסוד של היהדות, הוא יכולתו של האדם לבחור כרצונו בטוב או ברע. כיצד, לפי זה, מובנת הכבדת לבו של פרעה, המתוארת כמה פעמים בקשר למכות מצרים? אם אכן נלקחה ממנו יכולת הבחירה, מדוע בא אליו ד' בטענות ומעניש אותו?

פרשת וארא

73 "אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל - אֲנִי ד'"

ד' מספר למשה שְׁאֵל האבות הוא נראה רק: "בְּאֵל־שְׁדֵי", ואילו: "וְשָׂמִי ד' לא נִוְדַעְתִּי לָהֶם". לעומת זאת, אל ישראל הוא אומר לו לומר: "אֲנִי ד'". הדבר מפליא, שהרי גם אל האבות מצינו שפנה ד' בשם זה! ובנוסף, האם הבנים היו במעלה גבוהה מזו של האבות?

83 שני צדדי הגאולה השלמה

הגאולה היא תהליך המתנהל בכמה שלבים, ומחולק לשני סוגים: גאולה חומרית וגאולה רוחנית, שאי אפשר לאחת ללא רעותה. כך היה בגאולת מצרים, וכך גם בגאולה האחרונה, שבתהליכה אנו זוכים לחיות בדורות האחרונים.

91 הקדושה המשולשת

ישנם שלושה מרכיבים בגאולה, שעל גביהם מופיעה הקדושה המשולשת: עם ישראל - שחרור ישראל מהעבדות, תורת ישראל - מתן תורה, וארץ ישראל - הכניסה ארצה. שלושת המרכיבים הללו הינם תהליך אחד מתמשך, שסופו - הגאולה השלמה.

97 מאיסת הגלות כתנאי לגאולה

השלב הראשון של התכנית הא-לוהית לגאולת ישראל הוא: "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם". ההבנה הפשוטה של שלב זה, היא שחרור מצער הגלות. אולם, ישנו גם שלב נוסף, עוד קודם לצמצום העבדות הפיזית, והוא: מאיסת הגלות וחיזוק ההשתוקקות להיגאל.

103 "וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה" - מדוע?

משה מוסר לישראל דברי עידוד וניחומים מאת ד', בעקבות החמרת עול השעבוד עליהם. אולם, ישראל אינם שומעים לו. מדוע הם אינם שומעים כעת לדבריו? והלוא בפעם הראשונה שדיבר עמם הם כן שמעו לו ואף האמינו לדבריו!

פרשת בא

"וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בְּרֶכֶשׁ גָּדוֹל" -

115 שאילת כלי המצרים ולקחתם.

לקראת היציאה ממצרים, מבקש ד' מישראל לשאול כלים מהמצרים, כביכול, לזמן קצוב, אף שבפועל, הכלים נלקחו לתמיד, שהרי ישראל לא שבו מצרימה אחר צאתם. לכאורה, יש בדבר משום שקר ומרמה! כיצד מאפשר ד' מעשה שכזה, ואף יוזם אותו?!

129 קידוש החודש - ישראל והזמנים.

בפרשתנו מופיעה המצוה הראשונה בה נצטוו ישראל: קידוש החודש. ישראל מצווים לקבוע חודשים באמצעות עדות בבית דין, ולא להסתמך על לוחות מחושבים, אף שהיה בידיהם הידע האסטרונומי הנדרש. הסיבה המהותית לכך היא, שישראל אינם עבדים לזמן, אלא קובעים ומקדשים אותו.

143 למשמעותו של איסור חמץ

אחת המצוות המרכזיות בפסח היא אכילת המצה ואיסור החמץ, והתורה אף מכנה את החג כולו בשם: "חַג הַמַּצּוֹת". מדוע איסור החמץ הוא כה משמעותי? וכיצד הוא מבטא את מהותו של חג הפסח כולו?

157 התפילין ויציאת מצרים

בארבע פרשיותיה של התפילין מוזכרת יציאת מצרים. במאמר זה נבקש לעמוד מעט על עניינה של מצות תפילין, ובעקבות כך גם לברר את הקשר המהותי בינה לבין התורה כולה, ובינה לבין יציאת מצרים.

169 **מגמת עשר המכות**

המכות שנחתו על מצרים לא נועדו רק לשחרר את ישראל מידם, שהרי, ד' היה יכול להוציאם גם מבלי להשתמש אפילו במכה אחת. לעשר המכות הייתה מגמה מיוחדת, הקשורה לעשר המאמרות שבהן נברא העולם ולעשרת הדיברות של מתן תורה.

175 **דצ"ך עד"ש באח"ב**

רבי יהודה היה נותן סימנים לעשר המכות: "דצ"ך עד"ש באח"ב", אף שבמבט פשוט נראה שאלו סתם ראשי תיבות, הם נקבעו כחלק אינטגרלי מרצף ההגדה של ליל הסדר. במשך הדורות העמיקו חכמי ישראל לברר מה הם המסרים המסתתרים בסימנים אלו.

פרשת בשלח

191 **"דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל - וַיִּסְעוּ!"**

בעמדם על שפת הים, כשהמצרים מתקרבים אליהם במהירות מאחור, נתקף העם בחרדה. בתוך המהומה הזו, מורה ד' לישראל לנסוע. והשאלה מתבקשת: לאן ייסעו? הלא הדרך חסומה מלפנים ומאחור! מה יש ביכולתם לעשות חוץ מלזעוק אל ד'?

197 **קריעת ים סוף ונצח ישראל**

קריעת ים סוף הינה שלבה האחרון של הגאולה הפיזית ממצרים. באירוע זה נפטרנו באופן סופי מהמצרים, ועל כן הוא משמש נקודת שיא בגאולת מצרים. בנוסף, קריעת הים מלמדת גם על מהותו המיוחדת של עם ישראל, ששורשה באבות האומה.

207 **גאולת ישראל - גאולת השכינה**

במקומות רבים בתנ"ך, בהם מוזכרת צרת ישראל או גאולתם, אנו מוצאים את שמו של ד' מצוורף לישראל. הדבר איננו מקרי, כמובן. למצבם של ישראל ישנה השפעה ישירה על התגלות ד' בעולם, כפי שקבע זאת הקדוש ברוך הוא בעצמו.

215 **קריעת הים - פסגת נסי מצרים**

ההתגלות הא-לוהית בקריעת ים סוף הייתה הכנה לקראת ההתגלות במעמד הר סיני, שבמהלכו נפגשו ישראל עם ד', והתרומו להזדהות עם

מהותם וייעודם דרך התורה. שירת הים הייתה הכנה לשירת התורה של כלל ישראל שבכל הדורות, העתידה להגיע לשלמותה בגאולה השלמה.

221 "זֶה אֱלֹהֵי - וְאֲנִיָּהוּ"

אחרי המעמד הגדול של קריעת הים, שרים ישראל לפני ד', ובין היתר אומרים: "זֶה אֱלֹהֵי וְאֲנִיָּהוּ". דרך ביאורי חז"ל למילים אלו, מתבארת משמעות קריעת הים, ומתבררת התגובה הנכונה והראויה שצריכה להופיע בעקבות נס גדול שכזה.

פרשת יתרו

233 מעמד הר סיני - היסוד לאמונת ישראל

אמנם ניתן להגיע להכרת בורא העולם דרך הטבע, אך אנו, עם ישראל, איננו זקוקים לכך. במעמד הר סיני חווה עם ישראל מפגש ישיר ובלתי אמצעי עם ריבונו של עולם, לאחר מפגש ישיר שכזה - אין צורך בשום ראייה והוכחה.

פרשת משפטים

247 המוסר האלוהי והמוסר האנושי

בפרשתנו אנו פוגשים קיבוץ גדול של מצוות שבין אדם לחברו. כביכול, תחום זה איננו מיוחד דווקא את תורתנו, שהרי בכל תרבות קיימות נורמות התנהגות מסוימות ביחסים בין בני אדם. אולם, חרף הדמיון הקיים בתחום זה בין ישראל לעמים, קיים פער מהותי ביניהם.

255 משפטי התורה לעומת משפטי הגויים

התורה מחייבת כל יהודי לערוך את משפטיו אך ורק בבית דין ישראלי, על פי משפטי התורה. חז"ל מדגישים, שאפילו אם יצא במקרה, שבעניין מסוים יש זהות בין דין הגויים לדין ישראל - בכל זאת אסור ליהודי ליזום דיון בערכאותיהם. מה פשר הדבר?

265 עבד ד' הוא לבד חופשי

בפרשתנו מתחילה התורה בפירוט מצוותיה. לכאורה, היינו מצפים שהתורה תפתח במצוה מיוחדת, בעלת אמירה משמעותית לדורות.

מפליא לראות, אפוא, כי היא בחרה לפתוח דווקא בדיני עבד עברי! מה מיוחד נושא זה על שאר מצוות התורה?

277 תשלומי הגנב ומוסר התורה

כל דין פרטי בתורה מפגיש אותנו עם המוסר הא־לוהי הכללי, המתחשב בצורה מושלמת בשיקולים המוסריים הרבים שהביאו לקביעת אותו דין. דבר זה בא לביטוי בפרשתנו, בעניין תשלומי הגנב השונים.

289 מתנת התפילה

בפרשתנו מופיע הציווי: "וְעַבְדְּתֶם אֶת ד' אֱלֹהֵיכֶם", שהוא, לדעת הרמב"ם, המקור מהתורה למצות התפילה. ישנה מחלוקת, האם חיוב התפילה מהתורה הוא יומיומי, או שהוא תלוי במה שקורה לאדם. מתוך העמקה בשתי האפשרויות, מתבררת עניינה של התפילה.

פרשת תרומה

301 המשכן, הארון והתורה

חז"ל אומרים, שאין מבטלים לומדי תורה אפילו לבניין בית המקדש. הסיבה לכך איננה משום שהמקדש פחות חשוב מלימוד תורה, אלא שהתורה היא מהות המקדש, היא התוכן והנשמה שלו. בפרשות העוסקות במשכן ניתן לראות כמה וכמה ביטויים לכך.

311 משמעותה של התרומה למקדש

בהסתכלות ראשונה נראה, כי הרכוש שניתן כתרומה למשכן התקדש בנתינה זו, בעוד ששאר הרכוש שנותר ביד התורמים נשאר בגדר "חול". אולם, בעל חידושי הרי"ם מלמד שהדבר אינו כך. התרומה הניתנת לקודש, מעניקה ערך גם לכל הנותר ביד האדם, ומבררת שגם כל הנשאר שייך לקודש.

פרשת תצווה

319 "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ - וְשִׁכְנֹתַי בְּתוֹכֶם"

את המשכן ניתן לתפוס כמקום המסמל את המפגש בין האדם לא־לוהי, ומשום שאחרי הפעולות נמשכים הלבבות, בבואו למשכן, יתחזק האדם בעבודת בוראו. אמנם יש באמירה זו מן האמת, אך המשכן הוא הרבה מעבר לכך, הוא בעל השפעה חיה וממשית על המציאות.

325 הארת המנורה בכל אורחות החיים.

חז"ל מדגישים שהקדוש ברוך הוא מצדו איננו זקוק למשכן - הוא אינו צריך את האור העולה מן המנורה, ולא את הלחם שעל שולחן לחם הפנים. כל אלו נועדו עבורנו, שכן, המשכן כולו נועד להאיר את כל אורחות חיינו בעולם הזה.

335 משמעותם של בגדי הכהונה.

מפתיע לראות, כי פרשתנו מקדישה למעלה מארבעים פסוקים לתיאור שמות בגדי הכהונה. מהרחבה זו ניכר, שהתורה רואה חשיבות רבה בנושא זה. מהי, אפוא, חשיבותם של בגדי הכהונה, ומדוע מחויבים הכהנים ללבשם?

פרשת כי תשא

351 שקל הקודש ולשון הקודש.

את עם ישראל אין למנות במנייה רגילה, אלא רק על ידי חישוב סך מחציות השקל שנגבות מכל אדם. את השקל ממנו יש ליקח מחצית, מכנה התורה: "שקל הקודש". מבירור כינוי זה, אנו מגיעים גם לבירור עניינה של "לשון הקודש", השפה העברית.

363 מחצית השקל.

כשרוצים למנות את ישראל, גובים מכל אחד מהם מחצית השקל - לא פחות ולא יותר, כך שיהיה ניתן לחשב את מניין העם. אולם, גביית מחצית השקל היא גם מצוה לדורות, שאיננה תלויה בצורך למנות את העם, מדוע בכל זאת אין לשנות מסכום זה?

373 הציווי, הביצוע - ומה שביניהם.

התורה מביאה פעמיים את נושא הקמת המשכן - בתחילה את הציווי עליו, ולאחר מכן את ביצועו בפועל. בשתי הפעמים מופיע נושא השבת, ובין שתי הפעמים הוכנס סיפור חטא העגל. מתוך עיון בכל הנושאים הללו מתבררת התפיסה האמתית של חיי אדם.

381 קירון פני משה והמסווה.

ברדת משה מהר סיני, כששני לוחות העדות בידו, קורן עור פניו, דבר הגורם לאהרון ולעם לירא מלגשת אליו. משה קורא להם ואחר כך שם

מסווה על פניו. מה עניינו של קירון הפנים ומה מקורו? מתי נהג משה לשים את המסווה על פניו ומדוע?

פרשת ויקהל

399 השבת והמשכן

חז"ל מבררים, שהשבת הוקדמה בכתוב לבניין המשכן, כדי להורות שהיא אינה נדחית מפניו. בכך מדגישה התורה, שהמשכן יכול להיבנות אך ורק על יסוד שבת קודש, משום שבלעדיה, הקדושה אינה יכולה להופיע במציאות.

411 מעשה הכרובים

על ארון העדות הצטוו ישראל להעמיד שני "כרובים", שהם צלמי זהב שפניהם כפני ילדים. ציווי זה מפליא, שכן, התורה יוצאת במלחמה עזה כנגד העבודה הזרה וכל הדומה לה, והנה, בקודש הקודשים, על ארון הקודש, מעל התורה, היא מצווה להעמיד צמד פסלים!?

425 המראות הצובאות

התורה מספרת, שאת כיור הנחשת של המשכן, הכינו: "בְּמִרְאֵת הַצְּבָאוֹת אֲשֶׁר צָבְאוּ פֶתַח אֹהֶל מוֹעֵד". חז"ל והמפרשים מעלים כמה פירושים לביטוי זה. מתוך עיון בפירושיהם, אנו מגיעים לברור תפיסות מהותיות ביהדות, בייחוד בדבר הקשר שבין איש לאשתו.

פרשת פקודי

437 "כִּי־אֲשֶׁר צָוָה ד' אֶת מֹשֶׁה"

בתיאור הקמת המשכן ובניית כליו, חוזרת התורה שוב ושוב על העובדה שישיראל עשו הכול כאשר נצטוו. כידוע, דרך התורה לקמץ במילותיה, מדוע אם כן, היא בחרה כאן לחזור כל כך הרבה פעמים על ביטוי זה, חזרה הנראית, לכאורה, כמיותרת?

חומש שני

ו"ספר הגאולה

שם החומש

לחומש השני מבין חמשת חומשי התורה מקובל לקרוא חומש "שמות". ואכן, כבר בחז"ל (בראשית רבה ג, ה) מצינו שכינו חומש זה בשם: "ואלה שמות". כינוי זה נובע, כמובן, מהמילים בהם נפתח החומש: "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם...". יחד עם זאת, מצינו אצל רבותינו הראשונים, כינויים נוספים לחומש זה.

בעל ספר "הלכות גדולות" (סימן עו) מונה את שמות החומשים:

חמישה חומשי תורה: "ספר בראשית", ו"חומש שני", ו"ספר כוהנים", ו"חומש הפקודים" ו"משנה תורה".

לחומש שמות הוא קורא בשם: "החומש השני". הרמב"ן, לעומת זאת, משתמש בכינוי: "ספר הגאולה", בהתייחסו לחומש שמות.

מה פשר הכינויים שבחרו שני חכמים הללו? מדוע לא הסתפקו בכינוי הטבעי לחומש, כפי שאנו רגילים כיום, על פי פתיחתו: "חומש שמות"?

בעיקר יש לתמוה על בעל "הלכות גדולות". כפי שניתן לראות, הרמב"ן העניק שם בעל תוכן לספר, אך הכינוי בו משתמש בעל "הלכות גדולות" אינו מובן כלל! לארבעת החומשים האחרים הוא העניק שמות ענייניים, על פי תוכנם, ורק לחומש שמות לא מצא כביכול כינוי הולם, והסתפק רק במספור: "חומש שני"!

הגאולה השלמה

מסתבר כי החכמים הללו ביקשו לתת כותרת לחומש שמות, אשר תבטא את תוכנו של הספר ועניינו.

הרמב"ן משתמש בכינוי: "ספר הגאולה" על מנת להמחיש – שלא רק יציאת מצרים שייכת לגאולה – כי אם **כל** תוכנו של הספר. החומש כולו הוא ספר הגאולה.

נשים לב, כי סיפור יציאת מצרים, יחד עם קריעת ים סוף, אינו תופס אלא ארבע פרשות מתוך אחד עשר פרשותיו של חומש שמות! רובו של הספר עוסק בעיקר בנתינת התורה ובמצוותיה, ובבניית המשכן וכליו – נושאים שכביכול אינם קשורים עם הגאולה!

אך הרמב"ן מדגיש, שגאולת ישראל אינה מסתכמת בשחרור **הפיזי** של עם ישראל, ומצטמצמת ביציאה משערי מצרים. הגאולה הישראלית רחבה הרבה יותר, וכוללת בתוכה גם את הגאולה **הרוחנית**: תורת ד' ועבודתו והשראת השכינה בישראל. כל אלו מהווים חלק מהותי ובלתי נפרד מהגאולה השלמה.

הגאולה השלמה מורכבת, אפוא, משני צדדים – פיזי ורוחני – כאחד. על כן מתייחס הרמב"ן לכל הספר כ"ספר הגאולה", כיוון שכל הנושאים המובאים בו מהווים יחד את **הגאולה השלמה**.

השני לבראשית

לא מסתבר שבעל "הלכות גדולות" ייחד שמות מהותיים לארבעה חומשים, ו"יפלה" את חומש שמות, בכך שיעניק לו סתם מספור, בלי להתייחס לעניינו המיוחד. על כן נראה, כי גם השם: "החומש השני", הוא בעל משמעות¹.

חומש שמות אינו רק השני מבין חמשת החומשים, אלא הוא השני לחומש בראשית. מצד האמת, מהווה חומש שמות את **חלקו השני** של חומש בראשית, כאילו חומש בראשית הוא: "בראשית א'", וחומש שמות הוא: "בראשית ב'".

1 עיין בהקדמת הניצ"ב לספרו "העמק דבר" על חומש שמות, אשר דברינו מבוססים עליו.

"חלקו הראשון" של ספר בראשית, דהיינו – "חומש בראשית", עוסק בבריאה **הפיזית** של העולם, וכבר בפסוק הראשון של הבריאה רמוז שיש לה ייעוד, כפי שמביא רש"י בשם חז"ל על הפסוק הראשון בתורה: **בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ**:

בשביל **התורה** שנקראת: "רֵאשִׁית דְּרָכָו" (משלי ח, כב),
ובשביל **ישראל** שנקראו: "רֵאשִׁית תְּבוּאָתָה" (ירמיה ג, ג).

"חלקו השני" של ספר בראשית, דהיינו – "חומש שמות", מתמקד בייעוד הבריאה – הופעת עם ישראל בעולם עם יציאתו ממצרים, קבלת התורה והשראת השכינה.

זוהי תכליתה של כל בריאת שמים וארץ. ייעוד הבריאה יוכל להתגשם רק עם הופעת עם ישראל בעולם, המקבל את תורת ד' ומגשים אותה במציאות. התורה היא נשמת העולם, התוכן האמתי שלו, וישראל הם אלה שדרכם מתגשמת התורה בעולם, ושכינת ד' שוכנת בעולם.

גאולת ישראל והשלמת העולם

בהדגשות השונות שעולות מהשמות שנותנים בעל "הלכות גדולות" והרמב"ן לחומש שמות, ניתן לראות שני צדדים של אותו המטבע: גאולת ישראל היא-היא השלמת הבריאה, הגשמת הייעוד שלשמו נברא העולם.

כשם שגאולת ישראל היא תהליך מתמשך, ולא מאורע חד-פעמי² – כך גם בריאת העולם היא תהליך. תחילה נברא הצד **הפיזי** של הבריאה, ורק מאוחר יותר נשלמה הבריאה בצד ה**רוחני** שלה – בגאולתם של ישראל.

שמה כך ניתן לדייק מדברי חז"ל (בראשית רבה ג, ה), על הפסוק: "וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר – וַיְהִי אוֹר" (בראשית א, ג):

"וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר" – כנגד ספר "בראשית", שבו נתעסק
הקדוש ברוך הוא וברא את עולמו.
"וַיְהִי אוֹר" – כנגד ספר "ואלה שמות", שבו יצאו ישראל מאפילה
לאורה.

2 כפי שאומרים חז"ל (ירושלמי, יומא ג, ב): "כך היא גאולתן של ישראל – בתחילה קמעא קמעא, כל שהיא הולכת – היא הולכת ומאירה". וראה בהרחבה בספרי: **קמעא קמעא א, א**.

חז"ל מבררים ש"הי אור" – איננו רק האור הפיזי שנברא בששת ימי בראשית, אלא גם התוכן האמתי של המציאות, הייעוד של העולם, שמתגשם על ידי עם ישראל הנגאל מבחינה חומרית ורוחנית כאחד.

הבריאה נבראה כדי שאור ד' יאיר בה, כדי שהטוב האלוהי ימלא אותה. ספר בראשית עוסק ב: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אֹר" – ביצירת הבריאה הגשמית שייעודה: "יְהִי אֹר!". אולם, הגשמת הייעוד היא בספר שמות: "וַיְהִי אֹר", בגאולת ישראל, במתן תורה ובהשראת השכינה בישראל.

כך אנו מוצאים בדרשתו של רבי שמעון בן לקיש (שבת פח, א), בנוגע לסיום בריאת העולם:

"וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי" (בראשית א, לא) – ה"א יתירה למה לי?³

מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית, ואמר להם: "אם ישראל מקבלים התורה – אתם מתקיימים, ואם לאו – אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו!".

וכדומה מביא רש"י (בראשית א, לא):

הוסיף ה"א בשישי בגמר מעשה בראשית, לומר: שהתנה עמהם, על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמישה חומשי תורה⁴. דבר אחר: "יום הַשְּׁשִׁי" – כולם תלויים ועומדים עד יום השישי, הוא שישי בסיון המוכן למתן תורה⁵.

העולם הפיזי עמד והמתין ליום בו יקבלו ישראל את התורה. עד אותו היום היה העולם עומד בספק, כיוון שעצם קיומו היה תלוי בכך שישראל אכן יקבלו את התורה. אין לעולם זכות קיום בלא התורה, מפני שהיא נשמתו, התוכן האמתי שלו וייעודו. גאולת ישראל, שמשמעותה – הופעת עם ישראל בעולם וקבלתם את תורה – היא השלמת הבריאה.

3 בשאר ימי הבריאה לא נאמר ה"א הידיעה, אלא רק מספור הימים: "יום אחד", "יום שני", "יום שלישי", וכן הלאה. מברר רבי שמעון בן לקיש את הסיבה לכך שב"יום השישי" נוסף ה"א.

4 ה"א בגימטרייה: חמש, וזה הרמז בפסוק לחמשת חומשי תורה.

5 כלומר, הפסוק רומז ליום השישי הידוע – הוא היום השישי לחודש סיון, בו קבלו ישראל את התורה.

תוהו ובוהו

אמנם חז"ל אמרו שאם אין ישראל מקבלים את התורה, מחזיר ד' את העולם ל"תוהו ובוהו", אך נראה, שאין צורך בפעולה אקטיבית כדי להביא את העולם למצב של תוהו ובוהו. עולם ללא תורה הוא עצמו עולם של תוהו ובוהו!

כך אנו רואים עוד בימי אברהם, אשר קבע את הקביעה הנצחית: "רַק אֵין יְרֵאת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה – וַהֲרֹגֵנִי" (בראשית כ, יא). במקום שאין יראת א-לוהים ותורה המכוונת כיצד יראה זו צריכה להתבטא⁶ – משתולל תוהו ובוהו. מספיק להתבונן אפילו בסביבתנו הקרובה כדי להבחין במציאות של תוהו ובוהו שקיים היום, בתחום המוסרי והלאומי.

בתחום **המוסרי** – ידועה אמרתו של המשורר חיים נחמן ביאליק: "מתי ימצא כבר הגנב היהודי הראשון?". כוונתו הייתה – מתי עם ישראל יהיה כבר עם "נורמלי" ככל שאר העמים. מכל מקום, העולה מדבריו, שבעבר הלא רחוק, גנבה בישראל הייתה מאורע נדיר – ואילו כיום המצב הידרדר, ישנם גנבים, אנסים ואפילו רוצחים. הסיבה לכך היא בקביעתו עתיקת היומין של אברהם אבינו: "רַק אֵין יְרֵאת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה" – והרגוני ואנסוני...

וכך הדבר גם במובן ה**לאומי**. אנו רואים כיום התפרקות מערכים לאומיים. אין ספק, שהיסוד לכך הוא התרחקות משורשי עמנו, מניתוק מ"אֲשֶׁר בְּרַת אֶת אֲבֹרָהּ וּשְׂבִיעֵתוֹ לְיִשְׁחָק, וַיַּעֲמִידָהּ לְיַעֲקֹב לְחַק, לְיִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם – לְאֹמֶר: לֵךְ אֶתְּנוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן חֶבְל נַחֲלַתְכֶם" (תהילים קה, ט).

המציאות בה אנו חיים זועקת לתורה וליראת שמים. באופן דומה כתב הרב יעקב משה חרל"פ ("מי מרום" חלק ה, עמ' קכא), על הפסוק (שמות ב, כג): "וַיֵּאחָזוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֶבְדָּה וַיִּזְעָקוּ, וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֶבְדָּה":

אך על פי שמצד הגוון החיצוני היה נראה כאילו כל אנחתם ושׁוֹעֲתָם היא: "מִן הָעֶבְדָּה", בכל זאת, דרך הצינור החיצוני הזה, נשמעה אנחתם ושׁוֹעֲתָם הפנימית: "אֶל הָאֱלֹהִים!".

6 זאת משום שביראת א-לוהים ללא הכוונה א-לוהית יש סכנה. כפי שראינו בהיסטוריה, ואף בימינו, אצל קבוצות קיצוניות בדתות שונות, שתחת "יראת אלוהים" שלהם, הביאו נזק והרס לעולם כולו. ראה עוד בעניין זה באורות הקודש ג, עמ' כג.

באופן חיצוני, קושי השעבוד הוא שהביא אותם לזעוק, אך השורש הפנימי לכך הוא זעקה ממעמקי הלב אל ד'. באופן אמתי הייתה זו זעקה פנימית: "אֵל הָאֱ-לֹהִים!".

דברים אלו נכונים גם ביחס למציאות שלנו. אנו נתונים במצוקות רבות, שונות וקשות: ביטחוניות, מוסריות, כלכליות, חברתיות וכן הלאה. צריך לדעת כי השורש לכל המצוקות הוא במצוקה הרוחנית, ואותה יש להרוות תחילה, לצד הטיפול הפרטני בכל אחת מהבעיות.

פרשת
שמות

הארות גאולה

בסיפור משה בתיבה

יד ד' בכול

בדרכם במדבר, מבקשים ישראל רשות מבני אדום לעבור בארצם, כדי להגיע לארץ ישראל. בקשת ישראל נפתחת בתיאור קורותיהם עד כה (במדבר כ, יד-טז):

כֹּה אָמַר אַחִיךָ יִשְׂרָאֵל: "אֲתָה יְדַעַת אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מְצַאֲתֵנוּ. וַיֵּרְדוּ אֲבֹתֵינוּ מִצְרִימָה, וַנֵּשֶׁב בְּמִצְרַיִם יָמִים רַבִּים, וַיִּרְעוּ לָנוּ מִצְרַיִם וּלְאֲבֹתֵינוּ. וַנִּצְעַק אֶל ד', וַיִּשְׁמַע קִלְנוּ, וַיִּשְׁלַח מַלְאָךְ וַיִּצְאֵנוּ מִמִּצְרַיִם. וְהִנֵּה אֲנִי בְּקֶדֶשׁ, עִיר קִצְצָה גְבוּלֶךָ".

מיהו אותו "מלאך" שנשלח להוציא את ישראל ממצרים? אומר רש"י, שהכוונה היא **למשה רבנו**, שכן, הנביאים נקראים לעתים גם "מלאכים", שהרי הם שלוחי ד'.

אכן, ישראל הוצאו ממצרים על ידי משה רבנו. עשר המכות נחתו על המצרים דרך משה, קריעת ים סוף הייתה על ידו, מסירת התורה לישראל התבצעה אף היא על ידי משה, והוא זה שהנהיג והוליך אותם ארבעים שנה במדבר, עד בואם לגבולות הארץ.

והנה, הולדתו של משה רבנו, דמות רבת הוד זו, המשמעותית כל כך לאומתנו, הייתה כאילו **במקרה**. גם העובדה שמשה נותר בחיים בשנותיו הראשונות, נראית **כמקרה** בלבד.

התורה מספרת על אירועי הולדת משה (שמות ב, א): "וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לְוִי וַיִּקַּח אֶת בַּת לְוִי וַתְּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֶּן" - דורשים חז"ל (סוטה יב, א):

"וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לְוִי" - להיכן הלך? ...שהלך בעצת בתו. עמרם (-אבי משה) גדול הדור היה, כיוון שגזר פרעה הרשע - "כָּל הַבֶּן הַיְלֹוד הַיִּאֲרָה תִשְׁלַיְכֶהוּ"¹ (שמות א, כב), אמר: "לשווא אנו עמלים!", עמד וגירש את אשתו, עמדו כולם (-כל ישראל) וגירשו את נשותיהם.

אמרה לו בתו (-מרים): "אבא, קשה גזירתך יותר משל פרעה! שפרעה לא גזר אלא על הזכרים - ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות! פרעה לא גזר אלא בעולם הזה - ואתה בעולם הזה ולעולם הבא! פרעה הרשע - ספק מתקיימת גזירתו ספק אינה מתקיימת - אתה צדיק, בוודאי שגזירתך מתקיימת!"...

עמד והחזיר את אשתו - עמדו כולם והחזירו את נשותיהם.

עמרם לא ראה טעם בנישואין ובהבאת ילדים העתידים למות בגזרת פרעה, ולכן התגרש מאשתו. כיוון שעמרם היה גדול הדור, הוא שימש דוגמה לעם כולו. ואכן, ישראל למדו ממנו, וגירשו אף הם את נשותיהם.

רק לאחר שבתו הצדיקה מרים, הציגה בפניו את המציאות באור חדש, נשא עמרם את אשתו מחדש, וזו כוונת הפסוק: "וַיֵּלֶךְ אִישׁ" - "שהלך בעצת בתו".

לפי זה, הולדת משה נעוצה **במקריות**: מקרה הוא שעמרם הקשיב לבתו, ונשא חזרה את אשתו, שהרי, באותה מידה היה יכול להתבצר בעמדתו, ומשה לעולם לא היה נולד!

התורה מכנה את יוכבד, אם משה, בכינוי: "בַּת לְוִי", כאילו הייתה בחורה צעירה. אולם, על פי מסורת חז"ל (שם), יוכבד נולדה ללוי בן יעקב בעת שהמשפחה כולה ירדה למצרים². כשנעשה חשבון נגלה, שבעת לידת משה,

1 אחרי פסוק זה מופיע הפסוק: "וַיֵּלֶךְ אִישׁ...", כך שמסתבר שיש קשר ענייני בין שני הפסוקים, ובזה משתמשים חז"ל בדרשתם.

2 על פי הפסוק (במדבר כו, ט): "וְשֵׁם אִשְׁתׁ עֶמְרָם: יוֹכָבֵד בַּת לְוִי, אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרַיִם..." - מודגש אפוא שדווקא הלידה הייתה במצרים. מכאן מדייקים חז"ל שההריון שלפני הלידה היה קודם הכניסה למצרים. יוצא אפוא, שאשת לוי הייתה מעוברת קודם הכניסה למצרים וילדה מיד כשכנסו.

כך מיישבים חז"ל את העובדה שהתורה מדברת על שבעים נפש למשפחת יעקב בעת הירידה למצרים, בעוד שברשימת היורדים מהארץ למצרים מנויים רק שישים ותשעה (בראשית מו, כז-כח)! ההסבר על פי זה הוא, שמניין היורדים אינו כולל את יוכבד,

הייתה יוכבד אמו בת מאה ושלושים שנה!³ והרי זהו נס אדיר!

התורה מאריכה בנס שנעשה לשרה אמנו, אשר ילדה בגיל תשעים – ואילו הנס שנעשה ליוכבד, אשר ילדה בגיל מאה ושלושים, אינו מוזכר כלל בפסוקים! והלוא זהו נס גדול הרבה יותר?!

אלא, ייתכן שבכוונה הצניעה התורה את הנס שנעשה ליוכבד, כיוון שהמטרה כאן אינה לדבר על נסים הגלויים לעין כל – אלא להראות כאילו הולדת משה הייתה **במקרה**, כדי שנשכיל להבין שד' מגלגל את הישועה גם דרך התפתחויות מקריות, כביכול, ולא רק על ידי נסים בולטים, הפורצים את גדרי הטבע.

התורה רוצה שנראה את יד ד' המגלגלת את המציאות כולה גם דרך **מקרי הטבע**. עצם ההתקשרות המחודשת בין עמרם לאשתו בימים הקשים ההם, על כל ההשלכות מפעולה זו – הכול היה מ"יד ד'" המתגלה דרך הפעולות המקריות, לכאורה.

עשה כל שביכולתך!

ממשיכה התורה ומספרת כיצד התגלגלה ישועתו האישית של משה, מושיעים של ישראל (שמות ב, ב-ד):

וַתִּצְפְּנֶהוּ (-אמו) שְׁלֹשָׁה יָרְחִים. וְלֹא יָקְלָה עוֹד הַצְּפִינוֹ, וַתִּקְחָה לּוֹ תִּבְתָּ גָמָא, וַתַּחְמְרָה בַּחֲמֵר וּבְצָפֹת, וַתִּשֶׂם בָּהּ אֶת הַיָּלֵד, וַתִּשֶׂם בְּסוּף עַל שְׁפֵת הַיָּאֵר. וַתִּתְצַב אַחֲתוֹ מִרְחֹק לְדַעָה מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ.

יוכבד אם משה, מנסה להצפין ולהסתיר את בנה הצעיר מפני גזירת השלכת הבנים ליאור. אך הצפנה זו מועילה לתקופה של שלושה חודשים בלבד.

מסבירים חז"ל שהמצרים היו עורכים "מעקב הריון" אחר הריונות נשות ישראל, ובזמן שאישה הייתה עתידה לילד, היו באים לבדוק אם נולד לה בן

שעדיין הייתה ברחם אמה, ואילו במניין הנכנסים היא כן כלולה, כיוון שנולדה בדיוק כשנכנסו למצרים.

3 סך שנות גלות מצרים – מאתיים ועשר שנים (לפי החשבון שעושים חז"ל). נפחית מסכום זה את שמונים שנותיו של משה בעת עומדו לפני פרעה (שמות ז, ז), ויוצא לנו שמשוה נולד מאה ושלושים שנה אחר הירידה למצרים. אם יוכבד נולדה בעת הכניסה למצרים – הרי שמשוה נולד לה בגיל מאה ושלושים.

או בת, כדי לוודא שהגזרה תתבצע. משה נולד פג, קודם זמנו, ועל כן המצרים טרם הגיעו אליו. לאחר שלושה חודשים הגיע תאריך הלידה המקורי, והיה צורך למצוא פתרון חדש לתינוק, קודם שיבואו המצרים לקחתו.

כדי להצילו, מכינה יוכבד תיבה מיוחדת, מצפה אותה בחמר ובזפת, כדי לאטמה מפני המים, ושולחת בתוכה את בנה על פני היאור.

הבה נניח שהתיבה אכן תצוף על פני המים בבטחה, המים לא יחדרו פנימה והיא לא תשקע – מה התועלת בכך? הלא תינוק זקוק לתזונה וגידול, איזו תועלת תהיה לתיבה לטווח ארוך? לשם מה ההשקעה והטרחה? הלא אין לו שום עתיד במצב שכזה!

מה חשבה לעצמה יוכבד בעת ששלחה אותו על פני המים? קשה לומר שהיא באמת האמינה שמישהו ימצא אותו ויאמץ, שהרי בקלות רבה הוא היה יכול להיסחף עם הזרם עד הים! ואפילו יהיה מי שימצא אותו בדרך – מה יעשה אתו? אם המוצא יהיה מצרי – אין להאמין שיחוס עליו, ואם יהיה זה ישראלי – למה שיצליח לשמור עליו יותר מיוכבד עצמה!?

כביכול, לא הועילה יוכבד דבר בהכנת התיבה!

אלא, נראה שהתורה רוצה להעביר לנו מסר חינוכי: אדם צריך לעשות כל שביכולתו תמיד – גם כשהמצב קשה ונראה חסר סיכוי, ולפי החשבון הפשוט הפעולה שיעשה לא תועיל כלל. כך כותב הרלב"ג (שמות ב, התועלת הראשון):

אין ראוי לאדם שיתרשל מן ההשתדלות בהצלה כפי מה שאפשר, ואף על פי שיהיה הפגע באופן שיחשוב שלא ייתכן שישלם ממנו ההצלה.

הלוא תראה, כי אם משה, כאשר ראתה שלא יכלה עוד להצפין בנה – לא נתרפו ידיה מפני זה, מהשתדל בהצלתו כפי מה שאפשר לה. ולזה שמה אותו בסוף על שפת היאור, תוך התיבה אשר התקינה לו, שיימלט בה מסכנת הטביעה... ואף על פי שלא היה אפשר לו לחיות שם בזולת מזון – הנה לא נמנעה מפני זה מלשים אותו שם כדי שתרחיק מיתתו זמן מה.

אדם חייב לפעול עד למקום שידו מגעת, ומעבר לכך – להתפלל ולבקש רחמי שמים. אין להתייאש ולהרים ידיים אפילו כשנראה שהכול אבוד ואין טעם בפעולות שלנו. אל תאמר: "בין כה לא אועיל דבר במעשיי!", אלא, עשה מה שביכולתך, את השאר הנח לד'.

כך עשתה יוכבד: היא לא הייתה יכולה להציל לגמרי את בנה, אך לא נמנעה בשל כך מלעשות את המעט שבידיה – הענקת ביטחון של עוד כמה שעות בתיבה.

ואכן, בסופו של דבר, בא ד' והשלים את מעשיה (שמות ב, ה-ו):

וַתֵּרֶד בַּת פְּרַעֲהַ לְרַחֵץ עַל הַיָּאֵר... וַתֵּרָא אֶת הַתֵּבָה בְּתוֹךְ הַסּוּף,
וַתִּשְׁלַח אֶת אֲמָתָהּ וַתִּקְחָהּ. וַתִּפְתַּח וַתִּרְאֶהוּ אֶת הַיֶּלֶד... וַתִּחַמַּל
עָלָיו...

שוב, רואים אנו את המקריות, כביכול, המשחקת תפקיד עיקרי בגידול מושיעם של ישראל. בת פרעה חלפה עם נערותיה בדיוק באותה שעה, בה גם התיבה צפה באותו מקום ביאור. ד' מנהל את הגאולה לעתים דרך עולם הטבע המקרי. בת פרעה הרי לא הלכה בצו נבואי לחפש תיבה, רק במקרה הלכה לרחוץ שם.

בת פרעה, שבמקרה עברה באותו מקום, היא זו שזכתה להושיע – בלי ידיעתה ובלי כוונתה – את מושיעם של ישראל מיד פרעה אביה. ההשגחה האלוהית מסתייעת בטוב לבה של בת פרעה כדי לקדם את גאולת ישראל – על אפו וחמתו של פרעה עצמו.

מתארת התורה כיצד אספה בת פרעה את התיבה מהמים: "וַתִּשְׁלַח אֶת אֲמָתָהּ וַתִּקְחָהּ", רש"י מביא שתי אפשרויות מהי "אֲמָתָהּ":

א. את שפחתה.

ב. ורבותינו דרשו לשון יד... את ידה, שנשתרבבה אמתה אמות הרבה.

אם אכן שלחה את שפחתה הדבר מובן – נכנסה שפחתה למים ואספה את התיבה. אך אם הכוונה היא ששלחה את היד שלה, וידה התארכה כמה וכמה מטרים עד שהגיעה אל התיבה – מה חשבה לעצמה בת פרעה בעת ששלחה את ידה? היא הרי לא הכירה את דברי חז"ל, ולא העלתה על דעתה שיקרה נס וידה תתארך לפתע! איזו תועלת ראתה בשליחת ידה, כאשר אין סיכוי שידה תגיע עד התיבה?!

ייתכן שבדרשה זו, באים חז"ל לחזור על המסר שהזכרנו קודם: עשה כל מה שביכולתך, גם אם נראה שאין בכך תועלת מרובה. אדם צריך להושיט יד ולעזור – גם כשהוא יודע שידו לא תוכל להושיע. אל תאמר: "בין כה אינני

יכול להציל – אז כבר לא אעשה כלום". עשה אתה מה שביכולתך – הושת יד! ומה שאינו בידך – התפלל לעזרה א־לוהית.

גם במצבים קשים, כשמבחינה ריאליטית אין שום סיכוי – אין להתייאש! אפילו אם הכול נראה אבוד. תמיד צריך לעשות מה שאפשר.

במידה מסוימת, זו גם טענת מרים כנגד אביה על שגרש את אשתו: אכן נראה ש"לשוואו אנו עמלים", ואין טעם להביא ילדים, שהרי פרעה ישליכם ליאור – אך מרים מחדשת שאנו צריכים לעשות כל מה שביכולתנו, ואת השאר – נשאיר לריבוננו של עולם.

גאולה ראשונה ואחרונה

מי היה מאמין שגאולת ישראל תצמח דווקא בתוך בית פרעה, על ידי בתו?! ד' מנהל את ישועת ישראל באמצעים שונים, כפי ראות עיניו.

גאולת מצרים, שהייתה הגאולה הראשונה, משמשת תבנית לגאולה האחרונה, שבתהליכה אנו חיים⁴. כך מביא הרב חרל"פ (מי מרום ו, עמ' כט):

סדר הגאולה ממצרים הוא התבנית לסדר הגאולה האמתית והשלמה של העתיד.

מגאולת מצרים אנו לומדים בין היתר, שיד ד' פועלת דרך שליחים ואמצעים שונים, כאשר הכול מכון לגאולתנו.

בגאולת מצרים פעלה יד ד' דרך בת פרעה, אשר הושיעה וגידלה את מושיעם של ישראל. כך בימינו, פעלה יד ד' דרך אנשים שונים, אפילו כאלו שאינם מעם ישראל, כמו למשל – הלורד בלפור, בהצהרתו הידועה. ד' פועל דרך שליחים שונים ובאמצעים מגוונים, ומקדם דרך כולם את גאולת ישראל.

גם במצבים קשים אסור בשום פנים להתייאש. גם כשנדמה שהכול אבוד אין להרים ידיים. צריך לפעול מתוך אמונה וביטחון שד' פוקד את עמו. ישנה מגמה א־לוהית בעולם, המכוונת הכול לכיוון הנכון. עלינו מוטל לעשות את שבידינו, ומעבר לכך – יש לסמוך על ד'.

4 ראה באריכות בספרי: **קמטא קמטא א, יב**.

חרף הקושי הגדול, עלינו לפקוח את עינינו להביט לעומק ההתרחשויות בדורנו, ולראות דרכם את המגמה הא־לוהית ההולכת ופועלת:

אחרי כאלפיים שנות גלות התעוררו יהודים לעלות לארץ ישראל, ארץ שוממה ועזובה, כמו ובנו אותה – זוהי מציאות מופלאה!

בהמשך אף זכינו לתקומת מדינת ישראל ולקיבוץ גלויות מופלא מארבע כנפות הארץ – אלה המה מעשי ד' לגאולת ישראל!

אפשר אמנם לראות את כל אירועי דורנו רק כמספר מקרים שנבעו מגורמים אקראיים שונים, אך מי שאינו מתעקש לעצום עיניו מלראות את המציאות הגדולה בה אנו חיים – לא יוכל להתכחש לפלא הגדול של תקומת ישראל וקיבוץ הגלויות, בתהליך גאולתנו האחרונה.

ההתגלות בסנה

צורך בהדרגה

הגילוי הראשון שהיה למשה רבנו, בו הוא מונה להוציא את ישראל ממצרים, היה במעמד הסנה הבוער באש. זהו מעמד מכונן, אשר ממנו ניתן ללמוד מספר עקרונות חשובים.

נפתח בסיפור עצמו (שמות ג, א-ד):

וּמַשֶּׁה הָיָה רֹעֵה אֶת צֹאן יִתְרוֹ חֹתֶנּוֹ כִּהֵן מִדְיָן, וַיִּנְהַג אֶת הַצֹּאן אַחַר הַמִּדְבָּר, וַיָּבֵא אֶל הַר הָאֱלֹהִים חֲרִיבָה. וַיֵּרָא מֵאֵלֶיךָ אֱלֹהֵיךָ בְּלַבַּת אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה, וַיֵּרָא, וַהֲנִי הַסֵּנֶה בְּעֵר בְּאֵשׁ – וְהַסֵּנֶה אֵינֶנּוּ אֲכָלִי! וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה: "אֵסְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הַמַּרְאֶה הַגָּדוֹל הַזֶּה – מִדּוּעַ לֹא יִבְעַר הַסֵּנֶה?"

וַיֵּרָא ד' כִּי סָר לְרֵאוֹת. וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה, וַיֹּאמֶר: "מֹשֶׁה, מֹשֶׁה!"

וַיֹּאמֶר: "הֲנִי!"

המדרש עומד על כך, שבתחילה נאמר ש"מֵאֵלֶיךָ ד'" נראה מתוך הסנה, ואילו בהמשך נאמר ש"אֱלֹהִים" קורא מתוך הסנה (ילקוט שמעוני תורה, קסט):

בתחילה לא נראה אלא במלאך, אחר שעמד באמצע הסנה, כדי שלא יתבהל.

ההתגלות בסנה נערכה בשלבים. בשלב הראשון, הגילוי היה דרך מלאך, ורק אחר כך הופיעה רמה גבוהה יותר של התגלות: "אֱלֹהִים".

רבנו בחיי (שמות ג, א) עומד על ההדרגתיות שבגילוי, ומסביר שמטרת

ההדרגה הייתה להרגיל ולחזק את משה שלב אחר שלב בהתגלות, עד שיוכל להגיע למפגש משמעותי עם הא-לוהים:

כי משה השיג שלושה עניינים, ואלו הם: **האש, והמלאך והשכינה**.

תחילה ראה **האש** שהייתה מתלקחת בסנה - ואין הסנה נשרף, וראה זה בעין הבשר ממש בהקיץ, כי כשראה הסנה בוער באש הכיר שהוא אש, והיה סבור שהוא אש גופרית של מטה, וכשהייתה דעתו כן, ולא היה הסנה אֶכְל, על כן רצה להתקרב. זהו שאמר: "אֶסְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הַמְרָאָה הַגָּדֹל הַזֶּה" - כלומר, אראה הפלא הזה, אם נשתנה הסנה משאר העצים, או נשתנה האש משאר האשות. שאילו היה סבור שהייתה האש של מעלה לא היה מתקרב.

ואחר שראה האש הזאת נתחזק שכלו בראיית **המלאך**, וזהו שאמר: "וַיֵּרָא מֵלָאֵךְ ד' אֵלָיו בְּלַבַּת אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה" - משמעות הכתוב, כי לבת אש ראה תחילה, ואחר כך המלאך מתוך האש. ואחר שנתחזק שכלו בראיית המלאך, ראה במראה הנבואה **כבוד השכינה**, וזהו שאמר: "וַיֵּרָא ד' כִּי סָר לְרְאֹתַי, וַיִּקְרָא אֵלָיו אֲלֵהֶם". ומפני שעתה הייתה **תחילת נבואת משה**, רצה הקדוש ברוך הוא לחנכו מעט מעט, ולהעלותו ממדרגה למדרגה עד שיתחזק שכלו.

ההדרגתיות הייתה נחוצה, כדי שמשה יהיה מסוגל להתעלות לפסגות העליונות של הנבואה ולדבר עם ד'.

רבנו בחיי מוסיף משל לדבריו. נתאר לעצמנו אדם שרואי בחושך מוחלט במשך זמן רב. אדם זה, איננו מסוגל להיחשף לאור השמש בבת אחת, שכן, היא תסנוור אותו, ועלולה אף לעוורו. כדי להרגילו לאור, תחילה בוקעים לו סדק קל, ואור דק חודר פנימה. אחר כך מרחיבים את הפתח עוד ועוד, עד שהוא מסוגל להתמודד עם אור החמה במלואו. כך גם בעניינים השכליים והרוחניים. משה לא היה יכול להתמודד עם מפגש גדול כל כך של התגלות א-לוהית מיד, על כן ד' פתח לו את הפתח במתינות, בשלבים, עד שהיה ביכולתו לעמוד בגילוי המלא.

ממשיך רבנו בחיי:

וכן מצינו בישראל, שחנכם הקדוש ברוך הוא בנתינת התורה מעט מעט: תחילה נצטוו במרה במקצת מצוות - והן שבת

ודינים, ואחר כך נצטוו עשרה הדיברות בסיני, ואחר כך תשלום התורה בארץ מואב.

לכן מצינו בעניין השגתו יתברך, שיצטרך האדם לחנך שכלו מעט מעט, ובזה תהיה השגתו עולה ומתרחבת והולכת, כעניין אור השחר שמתחיל לזרוח מעט אור – ואחר כך הולך ומרחיב. זהו לשון הנביא (הושע ו, ג): "וַיִּדְעָה נְרִדְפָה לְדַעַת אֶת ד', כְּשֶׁחַר נִכּוֹן מוֹצְאוֹ" – למדנו הכתוב, כי יש אנשים שאינם יודעים לרדוף, ומבקשים להשיג הידיעה בבת אחת, ולזה אמר: "וַיִּדְעָה נְרִדְפָה לְדַעַת" – שנדע תחילה איך נרדוף. וביאר איכות ההרדפה, ואמר: "כְּשֶׁחַר נִכּוֹן מוֹצְאוֹ" – כלומר, לא בבת אחת, אלא מעט מעט כשחר נכון מוצאו.

ישנם אנשים שרוצים הכול בבת אחת – את הגאולה כולה בבת אחת, להיות תלמידי חכמים בבת אחת וכן הלאה. אך המציאות אינה כך – מוכרחים אנו "לדעת לרדוף" אחר הדברים שאנו רוצים, רדיפה בהדרגה, כי אי אפשר להשיג הכול בבת אחת, אלא רק קמעא קמעא, מתוך הכנה הדרגתית מתאימה.

בפסוק הובא, שאחר שראה משה את הסנה בוער, אמר: "אֲסַרְהָ נָא וְאֶרְאֶה אֶת הַמְרֻאָה הַגְּדֹל הַזֶּה – מִדּוּעַ לֹא יִבְעַר הַסֵּנֶה?", לאחר מכן נאמר: "וַיִּרְא ד' כִּי סָר לְרֵאוֹת – וַיִּקְרָא אֵלָיו" – כלומר, רק אחרי שראה ד' שמשה התקרב אל הסנה לראותו, הוא קרא אליו. מסביר הספורנו:

"וַיִּרְא ד' כִּי סָר לְרֵאוֹת" – להתבונן בדבר.

"וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱ-לֹהִים" – להודיעו. כאומרם זיכרונם לברכה (שבת

קד, א): "בא לטהר – מסייעים אותו".

להבנת הפסוק במעמד הסנה, מוסיף הספורנו דוגמה ממעמד הר סיני, שם נאמר (שמות יט, ג): "וּמִשָּׁה עָלָה אֶל הָאֱ-לֹהִים – וַיִּקְרָא אֵלָיו ד' מִן הַהָר" – אם הוא כבר עלה אל האֱ-לֹהִים, מדוע נצרך ד' לקרוא לו מההר?

מפרש שם הספורנו, שעלייתו של משה "אֶל הָאֱ-לֹהִים" – אין הכוונה לעלייה להר, אלא ש"משה עלה והכין עצמו לנבואה", הוא התכוון לקבלת הנבואה, ורק אחרי שכבר היה מוכן, קרא לו ד' מן ההר שיבוא להתנבא.

בצורה דומה, שנים רבות קודם לכן, באותו המקום בדיוק, היה משה זקוק להכנה לקראת ההתגלות הנבואית של מעמד הסנה, ובלשון הספורנו:

"להתבונן בדבר". על כן, בתחילה ראה משה רק סנה בוער, אחר כן התקדם לראיית מלאך ורק לבסוף נגלה אליו "הא־לוהים".

"וַיֵּרָא בְּסִבְלֹתָם"

חז"ל (שמות רבה ב, ז) עומדים על משמעות נוספת בפסוק:

אמר רבי יצחק: מהו - "כִּי סָר לְרְאוֹת"?
אמר הקדוש ברוך הוא: "סר זעף הוא זה, לראות בצערם של ישראל במצרים, לפיכך ראוי הוא להיות רועה עליהם". מיד:
"וַיֵּקְרָא אֵלָיו אֶל־לֹהִים מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה".

הפסוק מרמז על כך שמשה כאב את כאבם של ישראל, והיה מיצר ומצטער על סבלם. מסיבה זו הוא נבחר לשמש כמנהיגם, העתיד להושיעם ממצרים.

חז"ל (שם א, כז) מציינים את השתתפותו של משה בצערם של ישראל, עוד בזמן שחי כבן מלכים במצרים, וראה בסבלם של אחיו המעונים:

"וַיְהִי בְיָמֵים הֵהֵם, וַיַּגְדֵּל מֹשֶׁה, וַיֵּצֵא אֶל אָחָיו וַיֵּרָא בְּסִבְלֹתָם..."
(שמות ב, יא) - מהו: "וַיֵּרָא"?

שהיה רואה בסבלותם, ובוכה ואומר: "חבל לי עליכם! מי ייתן מותי עליכם!" - שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט. והיה נותן כתפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהם.

מעת שהצילה בת פרעה את משה ביאור, ועד שהוא יצא לראות בסבלות אחיו, נאמר עליו פעמיים שהוא גדל (שם ש, י-יא):

וַיַּגְדֵּל הַיֶּלֶד וַתִּגְבְּהוּ לְבַת פְּרַעֲהַ וַיְהִי לָהּ לְבֵן, וַתִּקְרָא שְׁמוֹ:
"מֹשֶׁה", וַתֹּאמֶר: "כִּי מִן הַמַּיִם מְשִׁיתָהוּ".
וַיְהִי בְיָמֵים הֵהֵם, וַיַּגְדֵּל מֹשֶׁה, וַיֵּצֵא אֶל אָחָיו וַיֵּרָא בְּסִבְלֹתָם...

בצורה פשוטה, מדובר על שני שלבים - גידולו בבית אמו אשר זכתה להניק אותו ברשות בת פרעה, ואחר כך, גידולו בביתה של בת פרעה, כאשר היה מבוגר יותר.

מוסיפים חז"ל (תנחומא בובר, וארא, ז), שלא מדובר רק על שתי תקופות של גידול **בגיל**, אלא גם **בסוגים** שונים של גידול: "וַיַּגְדֵּל הַיֶּלֶד" - "בקומה", כלומר, גידול בקומה **הפיזית**; "וַיַּגְדֵּל מֹשֶׁה" - "בגדולה", דהיינו, גידול בקומתו **הרוחנית**.

מסבירים חז"ל, שהגידול בקומתו הרוחנית, הייתה בכך "שיצא אל אחיו" – משה הגיע לבגרות רוחנית, של הזדהות עם סבלם של אחיו.

בדומה כתב הרמב"ן (שמות ב, יא):

"וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אָחָיו" – שגדל והיה לאיש. כי מתחילה אמר: "וַיִּגְדַּל הַיְלָד" – שגדל עד שלא היה צריך לגמלה אותו, ואז הביאתהו לבת פרעה ויהי לה לבן, כי לפני מלכים יתייצב, ואחרי כן גדל ויהי לאיש דעת. וטעם: "וַיֵּצֵא אֶל אָחָיו" – כי הגידו לו אשר הוא יהודי, והיה חפץ לראותם בעבור שהם אחיו. והנה נסתכל בסבלותם ועמלם, ולא יכול לסבול, ולכן הרג המצרי המכה הנלחץ.

אנו מכירים בתולדות עמנו מקרים רבים, בהם יהודי גדל במשפחה מתבוללת, ובאורחות חייו נראה היה כגוי גמור, אך משהכיר בעובדת היותו יהודי – הקדיש את כל חייו לטובת אחיו. אחד המפורסמים שבהם היה בנימין זאב הרצל.

משה רבנו ירד לראות בסבלותם של אחיו. מוסיף רש"י (שם): "נתן עיניו ולבו להיות מיצר עליהם". מסופר על אחד האדמו"רים, שכשהיה בא אליו אדם ומבקש עצה, תחילה היה משתדל "להיכנס" לצרותיו, ורק אז מנסה ליעץ לו כיצד לנהוג.

מסבירים חז"ל (שמות רבה א, כז), מדוע זכה משה להתגלות של מעמד הסנה:

ראה משאוי גדול על קטן ומשאוי קטן על גדול, ומשאוי איש על אישה ומשאוי אישה על איש, ומשאוי זקן על בחור ומשאוי בחור על זקן – והיה מניח דרגון (-דרגות) שלו, והולך ומיישב להם סבלותיהם, ועושה כאילו מסייע לפרעה.

משה רבנו גדל בבית פרעה, בבית מלכים, ואף על פי כן הפשיל את בגדי המלכות שלו, את ה"דרגון שלו", וירד לעזור לאחיו במשאם, הצטער בצערם ונטל חלק בעבודתם. ממשיך המדרש:

אמר הקדוש ברוך הוא: "אתה (-משה) הנחת עסקיך והלכת לראות בצערם של ישראל, ונהגת בהם מנהג אחים – אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך".

הדא הוא דכתיב (-זהו שכתוב): "וַיֵּרָא ד' כִּי סָר לְרְאוֹת" - ראה הקדוש ברוך הוא במשה שסר מעסקיו לראות בסבלותם, לפיכך: "וַיִּקְרָא אֵלָיו אֲלֵהִים מִתּוֹךְ הַסָּנֶה".

בזכות העובדה שמשה הניח את גדולתו וירד אל העם - הניח ד' את גדולתו, וירד לדבר עם משה במעמד הסנה.

המצרים מינו שוטרים ישראלים על ישראל, שמטרתם הייתה להעביר את פקודות השלטון לעם, ולוודא שישאל יבצעו את מלאכתם כראוי. מספרים חז"ל (תנחומא בעלותך, יג) על מעשיהם של אותם שוטרים, בשעה שפרעה מנע מישראל תבן להכנת לבנים, כעונש על תעוזת משה לדרוש את שחרורם:

כשאמר להם: "לא תֵאָסְפוּן לְתֵת תְּבָנִין לָעַם" (שמות ה, ז), היו באים הנוגשים (-הממונים המצריים) ומונים את הלבנים ונמצאו חסרים, היו מכים הנוגשים את השוטרים (-העבריים), שנאמר (שם ש, יד): "וַיִּכּוּ שְׂטָרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", **והיו השוטרים מוכים על שאר העם, ולא היו מוסרים אותם ביד הנוגשים**, והיו אומרים: "מוטב לנו ללקות - ואל ייכשלו שאר העם!".

לפיכך, כשאמר הקדוש ברוך הוא למשה: "אֲסַפֶּה לִּי שְׂבָעִים אִישׁ" (במדבר יא, טז), אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: "ריבוני, איני יודע מי ראוי ומי אינו ראוי!".

אמר לו (-ד' למשה): "אֲשֶׁר יִדְעֶתָ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשְׂטָרֵיו" (שם) - אותם הזקנים והשוטרים שמסרו עצמם ללקות עליהם במצרים במתכונת הלבנים - הם יבואו וייטלו בגדולה הזו...

ולפי שמסרו עצמם ללקות על הציבור, לפיכך (שם ש, יז): "וַיִּנְשְׂאוּ אֹתָם בְּמִשָּׁא הָעָם" - ללמדך, **שהשוים הקדוש ברוך הוא למשה. מכאן את למד, שכל מי שמוסר עצמו על ישראל - זוכה לכבוד, ולגדולה ולרוח הקודש.**

השוטרים שמסרו את נפשם על ישראל, והיו מוכנים לספוג מכות עבורם בעת שפלותם - הם הראויים ביותר להנהיג את ישראל בעת גדולתם. מסירות נפש על ישראל נובעת מקדושה, יונקת מקדושה, ומזכה את אלה שמוסרים את נפשם בקדושה עליונה!

מובא בספר "מסילת ישרים" (פרק יט):

יתפלל על דורו לכפר על מי שצריך כפרה ולהשיב בתשובה מי שצריך לה, וללמד סנגוריה על הדור כולו...

אין הקדוש ברוך הוא אוהב אלא למי שאוהב את ישראל, וכל מה שאדם מגדיל אהבתו לישראל - גם הקדוש ברוך הוא מגדיל עליו.

ואלה הם הרועים האמתיים של ישראל, שהקדוש ברוך הוא חפץ בהם הרבה, שמוסרים עצמם על צאנו, ודורשים ומשתדלים על שלומם וטובתם בכל הדרכים, ועומדים תמיד בפרץ להתפלל עליהם ולבטל הגזרות הקשות ולפתוח עליהם שערי הברכה. הא למה זה דומה? - לאב שאינו אוהב שום אדם יותר ממי שהוא רואה שאוהב את בניו אהבה נאמנת, והוא דבר שהטבע יעיד עליו.

אדם אוהב את בניו תמיד - בין אם הם מתנהגים כפי שצריך ובין אם לאו, בין אם הם שומעים לו ובין אם לא¹. וכשם שאב אוהב למי שאוהב את בנו - כך ד' אוהב למי שאוהב את ישראל בניו - "בְּנֵי בְּכָרֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד, כב).

כמובן שפשוט יותר לאהוב את מי שמתנהג כראוי, אך צריך לדעת לאהוב **כל אדם מישראל**, ואפילו את מי שאינו שומר תורה ומצוות לעת עתה.

אנו אומרים מידי יום: "אהבת עולם בית ישראל עמך אהבת", וחותרים: "ברוך אתה ד', אוהב עמו ישראל" - ד' אוהב את עם ישראל כולו ללא הבחנה. עלינו להידבק במידותיו של הקדוש ברוך הוא ולאהוב כל אדם מישראל - כיוון שכל יהודי ראוי לאהבה!

דברי ה"מסילת ישרים" אמורים לגבי כל אדם שרוצה להיות חסיד - קל וחומר כשמדובר על **המנהיגים** של עם ישראל, הצריכים להיות מוכנים למסור את נפשם על העם, ולכאוב את כאבו.

"עֲמוּ אֲנֹכִי בְצָרָה"

לא רק משה רבנו הצטער בצערם של ישראל, אלא אף הקדוש ברוך הוא עצמו הצטער בצערם של עמו, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במעמד הסנה:

1 דוגמה לדבר נוכל לראות אצל דוד המלך, אשר בנו אבשלום המריד את ישראל עליו ואף ביקש להרוג אותו, ובכל זאת, כששמע דוד שמת אבשלום במלחמה, הוא פרץ בכני גדול והתאבל על בנו. בן הוא בן, אפילו אם חוטא כנגד אביו.

וַיֵּרָא מִלְאָךְ ד' אֱלֹוֵי בְּלִבַּת אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסְּנֶה, וַיֵּרָא, וְהִנֵּה הַסְּנֶה
בְּעַר בָּאֵשׁ וְהַסְּנֶה אֵינָנו אָכֹל.

מסביר רש"י, שלא בכדי נבחר דווקא הסנה, שיח צפוף וקוצני, למקום
גילוי השכינה למשה באותה העת:

"מִתּוֹךְ הַסְּנֶה" - ולא אילן אחר, משום: "עֲמֹו אָנֹכִי בְּצֶרֶה" (תהילים
צא, טו).

המקור לדברי רש"י הוא בחז"ל (תנחומא שמות, יד):

אמר הקדוש ברוך הוא: "כתבתי בתורה: 'עֲמֹו אָנֹכִי בְּצֶרֶה' - הם
(-ישראל) נתונים בשעבוד - ואף אני בסנה, ממקום צר", לפיכך:
"מִתּוֹךְ הַסְּנֶה" - שכולו קוצים.

גם ד' השתתף, כביכול, בצרתם ובצערם של ישראל, כפי שהוא אומר
למשה במעמד הסנה: "רָאֵה רָאִיתִי אֶת עֲנֵי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶת צַעֲקֹתָם
שְׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נִגְשָׁיו, כִּי יִדְעֵתִי אֶת מַכְאֲבֵיו" (שמות ג, ז) - ד' "יודע" את מכאובי
עמו, הוא נמצא אתנו יחד בצערנו ובסבלנו.

השתתפות ד' אתנו בצרותינו, מתבארת במקומות נוספים (שמואל ב ז, כג):
"אֲשֶׁר פָּדִיתָ לָךְ מִמִּצְרַיִם גֹּוִים וְאֵלֹהִים" - כביכול, הקדוש ברוך הוא נפדה
אף הוא ממצרים, יחד עם עמו ישראל, וכן בתהילים (ס, ז; קח, ז): "לְמַעַן
יִחְלְצֹנָו יְדִידֶיךָ - הוֹשִׁיעָה יְמִינְךָ וְעֲנֵנִי" - כביכול יד ימין שלך, ד', בצרה, ואנו
מבקשים שתושיע אותה.

עם ישראל נושאים את דגל האמונה בד' בעולם. כאשר הם עולים
ומצליחים - אזי שמו של ד' נישא בפי כל, והבריות כולן מכירות בו. אולם,
בעת שישראל מוכים ומשועבדים - איש אינו מכיר את אֱלֹהֵיהֶם, ואדרבה,
הוא נתפס, חלילה, כאל שאין בידו להושיע. על כן, כשישראל בצרה - גם
ד' כביכול בצרה: "עֲמֹו אָנֹכִי בְּצֶרֶה".

בקשר למעמד הסנה למדנו, אפוא, שלושה עקרונות משמעותיים:

א. דברים גדולים ומשמעותיים דורשים הכנה שלב אחרי שלב. כך הדבר
בעניינים פיזיים, כך הדבר גם ביכולת לקבלת גילוי שכינה וכך גם לגבי
הופעת הגאולה בעולם².

2 עוד בעניין תהליך הגאולה המתפתח לאטו בשלבים, ראה באריכות בספרי: **קמטא**
קמטא א, א.

ב. המנהיגים האמתיים הם אלו שמחוברים לעם וחשים בצערו, והם גם אלו הראויים לגילוי שכינה³.

ג. אף הקדוש ברוך הוא "משתתף", כביכול, בצערם של ישראל – "עמו אֲנֹכִי בְצָרָה"⁴.

3 עיקרון זה הוא רחב מאוד ויש לו ביטויים נוספים בחומש שמות. במאמר זה הבאנו רק את הדברים הנוגעים ישירות למעמד הסנה. לפירוט והרחבה, ראה במאמר הבא: "וְהֵן לֹא יֶאֱמִינוּ לִי – היחס הראוי לישראל", וכן בספריי: **קמעא קמעא א, יג**; "לזמן הזה", שער ניסן, במאמר: "מסירות נפש למען עם ישראל".

4 עוד בעניין זה, ראה בספרי "לזמן הזה", שער תשרי, במאמר: "אני והו הושיעה נא", וכן בספרי: "צמאה נפשי" ז, ב.